

Джоузеф Стиглиц

ЦЕНАТА НА НЕРАВЕНСТВОТО

**Как днешното разделено общество
застрашава бъдещето ни**

София, 2014

Преводът е направен по изданието:

JOSEPH E. STIGLITZ
THE PRICE OF INEQUALITY
HOW TODAY'S DIVIDED SOCIETY
ENDANGERS OUR FUTURE

W.W. Norton & Company
New York London

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © 2012 by Joseph E. Stiglitz

© Ирина Казанджиева, превод, 2014

© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-619-152-339-9

ДЖОУЗЕФ
СТИГЛИЦ

ЦЕНАТА НА
НЕРАВЕНСТВОТО

Как днешното разделено
общество застрашава бъдещето ни

Превод от английски
Ирина Казанджиева

Научен редактор
Милети Младенов

*На Сиобан, Майкъл, Едуард и Джулия
с надеждата да наследят свят и страна,
които са по-малко разделени*

Съдържание

Предговор	7
Благодарности.....	29
Глава 1. Проблемът на Америка с единия процент	37
Глава 2. Търсене на рента и създаване на неравно общество	71
Глава 3. Пазарите и неравенството.....	101
Глава 4. Защо неравенството има значение.....	141
Глава 5. Демокрация под заплаха.....	187
Глава 6. 1984 е тук.....	223
Глава 7. Справедливост за всеки? Как неравенството подкопава господството на закона	275
Глава 8. Битката за бюджета.....	301

Глава 9.

Макроикономическа политика
и централна банка от и за единия процент 343

Глава 10.

Пътят напред: един друг свят е възможен..... 379

Бележки 411

Предговор

Има моменти в историята, когато хората навсякъде по света сякаш се будят, за да кажат, че нещо не е наред и че искат промяна. Това се е случило в размирените 1848 и 1968 г. Всяка една от тези разтърсващи години бележи началото на нова ера. 2011 г. може да се окаже друг такъв момент.

Младежките бунтове, които започнаха в Тунис – малка страна на крайбрежието на Северна Африка, – се пренесоха в съседен Египет, после и в други страни от Близкия изток. При едни от тях като че ли искрата на протеста бе поне временно потушена. При други обаче малките протести задвижиха радикални обществени промени, сваляйки установили се отдавна диктатори като Хосни Мубарак в Египет и Муамар Кадафи в Либия. Скоро след това народите на Испания и Гърция, на Великобритания и САЩ, както и на други страни по света, излязоха на улиците по свои собствени подбуди.

През 2011 г. аз с удоволствие приемах покани от Египет, Испания и Тунис и се срещам с протестиращите в мадридския парк „Буен Ретиро“, в парка „Зукоти“ в Ню Йорк и в Кайро, където разговарях с млади мъже и жени, които са били на площада „Тахрир“. Докато разговаряхме, ми беше ясно, че макар специфичните причини за недоволството да варират от страна до страна, и по-конкретно, че политическото недоволство в Близкия изток е много по-различно от това на Запад, имаше и някои общи моменти. Общо беше разбирането, че в много отношения икономическата и политическата система са се провалили и че и двете са фундаментално несправедливи.

Протестиращите бяха прави, че нещо не е наред. Разри-вът между това, което се очаква от икономическата и полити-ческата ни система – което ни беше казано, че те са правила, – и онова, което в действителност правят, вече бе прекалено голям, за да бъде пренебрегнат. Правителствата по света не решаваха ключовите икономически проблеми – вкл. продъл-жавашата безработица – и тъй като общовалидните ценности на справедливостта бяха жертвани поради алчността на мал-цина и въпреки реториката, че е обратното, чувството за не-справедливост се превърна в чувство за предателство.

Това, че младите хора въстанаха срещу диктатурите в Тунис и Египет, беше разбираемо. Те бяха уморени от стари-те, склерозирали лидери, които защитаваха своите интереси за сметка на останалата част от обществото. Те нямаха въз-можност да поискат промяна чрез демократичните процеси. Но електоралната политика в западните демокрации също претърпя провал. Американският президент Барак Обама обеща „промяна, в която може да се вярва“, но впоследствие провеждаше икономическа политика, която на много аме-риканци изглеждаше същата като тази на предшествениците му.

В САЩ и в другите страни имаше признаци на надежда при протестите на младите хора, към които се присъединя-ваха техните родители, баби и дядовци, учители. Те не бяха революционери или анархисти. Те не се опитваха да съборят системата. Те все още вярваха, че електоралният процес *би могъл* да сработи, стига правителствата да си спомнят, че са отговорни за своите действия пред хората. Протестиращите излязоха на улицата, за да принудят системата да се промени.

Името, което протестиращите млади хора в Испания из-браха за своето движение, началото на което бе поставено на 15 май, беше „los indignados“ – възмутените или бесните. Те бяха вбесени, че толкова много хора страдат толкова много – като се вземе предвид например младежката безработица, която надвишаваше 40% от началото на кризата през 2008 г. – в резултат на нечии злоупотреби във финансовия сектор. В САЩ движението „Окупирай Уолстрийт“ поде същия рефрен.

Несправедливостта на ситуацията, в която толкова много хора загубиха домовете и работата си, докато bankerите се радваха на големи бонуси, беше дразнеща.

Американските протести обаче бързо разшириха фокуса си отвъд Уолстрийт и се насочиха към неравенството в американското общество изобщо. Техен лозунг стана „99-те процента“. Протестиращите подеха този девиз като ехо от заглавието на една моя статия, написана за списание „Вени-ти Феър“ – „На единия процент, за единия процент, от единия процент“¹, където описвах засилващото се неравенство в САЩ и политическата система, която дава непропорционален вот на тези на върха.²

Три теми звучаха при протестите по света: пазарите не работят по начина, по който трябва, тъй като очевидно не са нито ефективни, нито стабилни³; политическата система не коригира пазарните провали; политическата и икономическата система са принципно несправедливи. Освен че се фокусира върху свръхнеравенството, което днес е характерно за САЩ и за някои от напредналите индустриални страни, настоящата книга обяснява силната взаимовръзка между следните три теми: неравенството е причина за и следствие от провала на политическата система и допринася за нестабилността на нашата икономическа система, която от своя страна генерира още по-голямо неравенство – един порочен кръг, в който потъваме и от който можем да се измъкнем само чрез съгласуваната политика, която описвам по-долу.

Преди да насоча вниманието конкретно върху неравенството обаче, искам да пресъздам сцената, като опиша провалите в нашата икономическа система в по-общ план.

ПАЗАРНИТЕ ПРОВАЛИ

Очевидно е, че пазарите не работят по начина, по който твърдят техните поддръжници. Предполага се, че те са стабилни, но глобалната финансова криза показа, че могат да бъдат и много нестабилни, с опустошителни последици. Bankerите

приеха, че без държавна подкрепа банките и цялата икономика ще се сринат. По-внимателен поглед върху системата обаче разкрива, че това не е случайно: bankerите имаха причини да се държат така.

Предполага се, че пазарът дължи своята сила на ефективността си. Той обаче очевидно *не* е ефективен. Основният закон на икономическата теория – и условие икономиката да бъде ефективна – е, че търсенето е равно на предлагането. Но ние живеем в свят, където огромен брой нужди не са удовлетворени – нужни са инвестиции, които да измъкнат бедните от мизерията, да насърчат напредъка в слаборазвитите страни в Африка и в другите континенти по света, да променят глобалната икономика така, че тя да посрещне предизвикателствата на глобалното затопляне. В същото време разполагаме с големи ресурси, които не се използват ефективно – работници и техника, които бездействат или не произвеждат на нивото на своя потенциал. Безработицата – неспособността на пазара да създаде работа за толкова много хора – е най-страшният пазарен провал, най-големият източник на неефективност и основна причина за неравенството.

Към 24 март 2012 г. около 24 млн. американци, които искат да имат работа на пълен работен ден, не получават такава.⁴

В САЩ изхвърляме милиони хора от техните домове. Сега имаме празни домове и бездомни хора.

Но дори преди кризата американската икономика не осигуряваше онова, което обещавахе: въпреки че имаше ръст на БВП, *повечето хора смятаха, че жизненият им стандарт ерозира*. Както е показано в Глава 1 на тази книга, дори преди началото на рецесията доходите на повечето американски семейства, редуцирани с инфлацията, бяха по-ниски, отколкото 10 години по-рано. Америка беше създавала чудесна икономическа машина, но такава, която очевидно работеше само за тези на върха.

ТОЛКОВА МНОГО Е ЗАЛОЖЕНО НА КАРТА

Тази книга се занимава с въпроса защо нашата икономическа система се проваля за повечето американци, защо неравенството нараства до степента, която наблюдаваме, и какви са последиците от това. Основната теза е, че ние плащаме висока цена за неравенството, а именно – една икономическа система, която е по-нестабилна и по-неефективна, с по-слаб растеж, и изложена на риск демокрация. Но на карта е заложено дори нещо повече: тъй като мнозинството хора смятат, че икономическата ни система явно се проваля, а политическата е завладяна от материалните интереси, доверието в демокрацията и в пазарната икономика ще се подкопава едновременно с влиянието ни в глобален мащаб. Понеже реалността показва, че вече не сме страната на възможностите и че дълго възхваляваната от нас система на законност и справедливост е компрометирана, може да бъде застрашено дори чувството ни за национална идентичност.

В някои страни движението „Окупирай Уолстрийт“ се свързва с движението срещу глобализацията. Те, разбира се, имат общи черти: убеждението, че нещо е не само погрешно, но и че е възможна промяна. Проблемът обаче не е, че глобализацията е нещо лошо или погрешно, а че правителствата управляват този процес изключително зле – преди всичко в полза на определени интереси. Взаимосвързаността между хората, държавите и икономиките по света е състояние, което може да се използва ефективно както за насърчаване на просперитета, така и за разпространяване на алчността и мизерията. Същото се отнася и за пазарната икономика: силата на пазарите е огромна, но те поначало нямат морал. Ние трябва да решим как да ги управляваме. В най-добрите си проявления пазарите са играли централна роля за изключително бързия растеж в производителността и стандарта на живот през последните 200 години – ръст, който силно надвишава този за предходните две хилядолетия. Но и държавата е играла важна роля за този напредък – факт, който поддръжниците на свободния пазар не признават. От друга страна, пазарите

могат също да концентрират богатство, да прехвърлят разходите за опазване на околната среда върху обществото и да заблуждават както работещите хора, така и потребителите. Ясно е, че поради всичките тези причини пазарите трябва да бъдат гъвкави и умерени, за да сме сигурни, че работят в полза на повечето хора. И това трябва да се прави постоянно, за да сме уверени, че пазарите ще продължат да функционират по този начин. Това се е случило в САЩ по време на „Ерата на прогреса“*, когато за първи път са били приети закони за конкуренцията. Това се е случило и при „Новия курс“**, когато са приети законите за социалното осигуряване, заетостта и минималната работна заплата. Посланието на движението „Окупирай Уолстрийт“ – и на много други протестиращи по света – е, че пазарите трябва отново да станат гъвкави и умерени. Ако това не се направи, последиците ще бъдат сериозни: при силната демокрация, където гласът на обикновените хора се чува, не може да се поддържа една отворена и глобализирана пазарна система – поне не във формата, която познаваме, – ако година след година тя прави хората по-бедни. Решението трябва да дойде или от политическата наука, или от икономическата теория.

НЕРАВЕНСТВО И НЕСПРАВЕДЛИВОСТ

Пазарите – дори когато са стабилни – често водят до високи нива на неравенство и това са последствия, които в голяма степен се считат за несправедливи. Настоящите изследвания в областта на икономиката и психологията (описани в Глава 6) илюстрират важността, която хората отдават на справедли-

* Ерата на прогреса (Progressive Era) обхваща времето между 1890–1920 г., когато в САЩ се наблюдава период на социална активност и политически реформи. – Б.пр.

** Нов курс (New Deal) е политиката на американския президент Франклин Делано Рузвелт, която се изразява в редица програми през периода 1933–1938 г. за борба с Голямата депресия (1929–1934). – Б.пр.

ността. Повече от всичко друго чувството, че икономическата и политическата система са несправедливи, е онова, което мотивира протестите по света. В Тунис и Египет, както и в други части на Близкия изток не беше просто трудно да получиш работа – свободните работни места отиваха при онези, които имаха връзки.

В САЩ и Европа нещата изглеждаха по-справедливи, но само привидно. Тези, които завършваха най-добрите училища с най-високите оценки, имаха по-голям шанс за добра работа. Но системата беше „нагласена“, защото богатите родители изпращаха децата си в най-добрите детски градини, в най-добрите начални училища и гимназии и тези ученици имаха много по-голям шанс да влязат в елитни университети.

Американците разбираха, че протестиращите от „Окупирай Уолстрийт“ се обръщат към *техните* ценности, което обяснява защо 2/3 от тях твърдяха, че ги подкрепят, макар броят на хората по улиците да бе сравнително малък. Ако имаше някакво съмнение в тази подкрепа, способността на протестиращите да съберат 300 хил. подписа само за една нощ, за да могат да продължат протестите си, когато кметът на Ню Йорк Майкъл Блумбърг за пръв път предложи да затвори лагера в близкия до Уолстрийт парк „Зукоти“, доказва противоположното.⁵ И подкрепата идваше не само от бедните и недоволните. Докато полицията можеше да бъде прекалено груба с протестиращите в Оукланд – а 30-те хиляди, присъединили се към протестите на деня, след като лагерът в центъра на града беше жестоко разпръснат, изглежда, мислеха така, – заслужава си да отбележим, че някои от полицаите изразиха подкрепа за протестиращите.

Финансовата криза отприщи едно ново разбиране, а именно, че нашата икономическа система е не само неефективна и нестабилна, но също и фундаментално несправедлива. Действително, отчитайки последиците от кризата (и реакцията на администрацията на Буш и на Обама), почти половината от анкетиранияте в наскорошно проучване⁶ мислят така. Правилно се приемаше за ужасно несправедливо, че много хора от финансовия сектор (които за краткост често ще наричам „бан-

керите“) се оттеглиха със свръхголеми бонуси, докато пострадалите от причинената от същите тези банкери криза останаха безработни, или че държавата спаси банките, но не склони да удължи обезщетението при безработица за тези, които, без да имат персонална вина, не можеха месеци наред да си намерят работа⁷; или че правителството не успя да осигури нищо освен символична помощ за милионите, които губеха домовете си. Онова, което се случи по средата на кризата, показва, че не приносът към обществото определя относителното заплащане, а нещо друго – банкерите получаваха огромни възнаграждения, въпреки че техният принос към обществото и дори към техните компании беше отрицателен. Богатството, дадено на елита и на банкерите, изглежда, произтичаше от тяхната способност и готовност да се възползват от другите.

Един аспект на справедливостта, който е дълбоко вкоренен в американската ценностна система, е шансът. Самата Америка винаги се е възприемала като страна на *равните възможности*. Разказите на Хорейшо Алджър за хора, издигнати се от дъното до върха, са част от американския фолклор. Но както ще обясня в Глава 1, американската мечта, в която страната се възприемаше като земя на възможностите, започна да изглежда просто като мечта, мит, подсилен от разказите и историите, но неподкрепен от факти. Възможностите на американеца, проправящ пътя си от дъното към върха, са по-малки от тези на гражданите на останалите напреднали индустриални страни.

Има един подходящ мит – „от дрипите до богатството за три поколения“, – предполагащ, че тези на върха трябва да работят усилено, за да останат там; ако не правят това, те (или техните наследници) бързо ще тръгнат надолу. Но както е обяснено подробно в Глава 1, това в твърде голяма степен е мит, защото е много по-вероятно децата на тези, които са на върха, да останат там, отколкото да тръгнат надолу.

По някакъв начин в Америка и навсякъде по света младите протестиращи подеха онова, което чуваха от своите родители и от политиците, вземайки го за чиста монета – точно както направиха американските младежи преди 50 години по

време на движението за граждански права. Тогава те внимателно се вгледаха в ценностите *равенство, честност и справедливост* в контекста на отношението на нацията към афроамериканците и установиха липса на национална политика. Сега те се вглеждат внимателно в същите ценности в контекста на работата на нашата икономическа и правна система и установиха липсата на система, работеща за бедните и за средната класа – не само за малцинствата, а за *повечето* американци от всякакъв произход.

Ако президентът Обама и нашата съдебна система бяха обвинили в злоупотреба онези, които докараха икономиката до ръба на разрухата, тогава щеше да е възможно да кажем, че системата функционира. Поне щеше да има някакво чувство на отговорност. В действителност обаче от онези, които трябваше да бъдат обвинени, често не се търсеше отговорност, а когато биваха обвинени, обикновено се установяваше, че са невинни или поне не биваха осъждани. Твърде малко хора от индустрията на хедж фондовете бяха осъдени впоследствие заради вътрешна търговия, но това е нещо маловажно, едва ли не отвлечане на вниманието. Индустрията на хедж фондовете не причини кризата. Причиниха я bankerите. А те почти до един са на свобода.

Ако никой не е отговорен, ако никой не може да бъде обвинен за онова, което се случи, значи проблемът се крие в икономическата и в политическата система.

ОТ СОЦИАЛНО ЕДИНСТВО ДО КЛАСОВА БОРБА

Лозунгът „Ние сме 99-те процента“ може да е маркирал една важна повратна точка в дебата за неравенството в САЩ. Американците винаги са били резервирани към класовия анализ. Америка – обичахме да вярваме – е страна на средната класа и тази увереност ни държи заедно. Не трябва да има разделение между горната и долната класа, между буржоазията и работниците.⁸ Но ако под „основано на класите общество“ разбираме общество, в което перспективите на тези на дъно-

то да се издигнат са малки, то тогава Америка може би се е превърнала в по-основано на класите общество, отколкото е „стара“ Европа, и нашето разделение сега може би е дори по-голямо от тяхното.⁹ Тези, които попадат в 99-те процента, продължават традицията „всички ние сме средна класа“ с едно леко изменение: те осъзнават, че в действителност всички ние не се движим нагоре заедно. Огромното множество страда заедно, а онези на върха – единият процент – живеят различен живот. „99-те процента“ опитват да „изковат“ нова коалиция – едно ново чувство за национална идентичност, основано не на фикцията за универсална средна класа, а на реалността на икономическите вододели в нашата икономика и в нашето общество.

От години съществуваше сделка между хората на върха и останалата част от обществото и в общи линии тази сделка се реализираше по следния начин: ние ще ви осигурим работни места и просперитет, а вие ще ни позволите да си получим бонусите. Всички вие ще получите дял, но само ако ние получим по-голям дял. Но сега това крехко мълчаливо съгласие между богатите и останалите се разпада. Хората от единия процент лесно печелят богатствата, но правейки това, те не осигуряват на 99-те процента нищо освен безпокойство и несигурност. По-голямата част от американците не са спечелили нищо от икономическия растеж на страната.

ПОДКОПАВА ЛИ НАШАТА ПАЗАРНА СИСТЕМА ФУНДАМЕНТАЛНИТЕ ЦЕННОСТИ?

Макар тази книга да се фокусира върху равенството и справедливостта, съществува една друга фундаментална ценност, която нашата система, изглежда, подкопава – усещането за *честна игра (фегърплей)*. Самото ценностно усещане би трябвало да предизвика чувство за вина у тези, които бяха ангажирани с хищническо кредитиране, които учредяваха ипотеките в полза на бедни хора – ипотеките, които бяха тиктакащи бомби – или създаваха „програми“ със свръхвисоки такси по овър-

драфти в размер на милиарди долари. Впечатляващо е колко малко хора се чувстваха – и все още се чувстват – виновни и колко малко хора обират негативите. Нещо се е случило с нашата ценностна система, когато правенето на повече пари оправдава средствата, което при американската ипотечна криза означаваше експлоатиране на най-бедните и най-нискообразованите сред нас.¹⁰

Повечето от онова, което се случи, може да бъде описано с думите „морална нищета“. Нещо се е сбъркало в моралния компас на толкова много хора, работещи във финансовия сектор и в други подобни сфери. Когато нормите на обществото се променят по начин, който води до загубата на моралния компас на много хора, това ни казва нещо важно за същото това общество.

Капитализмът, изглежда, е променил хората, които бяха пленени от него. Най-умните сред умните, които отидоха да работят на Уолстрийт, приличаха на повечето други американци с изключение на това, че се справяха по-добре в училище. Те потиснаха мечтите си да направят животоспасяващо откритие, да създадат нова индустрия, да помогнат на най-бедните да се спасят от нищетата, тъй като се целеха в заплати, които далеч надхвърлят нашите представи, често срещу работа, която (като брой часове) ни изглеждаше прекомерна. Но тогава – дори твърде често – нещо се случваше: не само че мечтите се потискаха, те се и забравяха.¹¹

Следователно не е учудващо, че списъкът с недоволства срещу корпорациите (не само срещу финансовите институции) е голям и съществува отдавна. Например цигарените компании тайно направиха своите продукти по-пристрастяващи и се опитаха да убедят американците, че няма „научно доказателство“ за вредите от тях – а картотеките им преливаха с факти за противоположното. „Ексон“ по подобен начин се опитваше да убеди американците, че доказателствата за глобалното затопляне са недостатъчни, макар Националната академия на науките да бе подкрепена от всички други национални научни институции в твърдението си, че доказателствата са солидни. И докато икономиката все още се възстановяваше от злодеяни-

ята във финансовия сектор, причиненият от „Бритиш Петролиъм“ петролен разлив показва един друг аспект на корпоративната безотговорност – липсата на надзор при сондажите бе застрашила околната среда и работните места на хилядите зависещи от риболова и туризма в Мексиканския залив.

Ако пазарите наистина бяха допринесли за изпълнение на обещанията за подобряване на стандарта на живот на повечето хора, то всички грехове на корпорациите, цялата привидна социална несправедливост, посягането на околната среда, експлоатирането на бедните биха могли да бъдат простени. Но за младите *indignados* и за протестиращите навсякъде по света капитализмът се проваля в опита си да произведе онова, което бе обещал; той създава точно противоположното – неравенство, замърсяване, безработица и *най-важното от всичко* – деградация на ценностите до такава степен, че всичко става възможно и никой не е отговорен.

ПРОВАЛ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА СИСТЕМА

Политическата система, изглежда, се проваля в същата степен като икономическата. Имайки предвид високото ниво на младежката безработица по света – близо 50% в Испания и 18% в САЩ¹², – може би е по-учудващо, че протестните движения толкова закъсняха, отколкото че избухнаха. Безработните, вкл. младите хора, които бяха учили упорито и бяха направили всичко, което се бе очаквало от тях („играеха по правилата“, както някои са склонни да казват), се сблъскаха с безкомпромисен избор: да останат безработни или да приемат работа, която е много под тяхната квалификация. В много случаи дори не съществуваше избор: просто нямаше работни места и това продължи с години.

Нашата интерпретация на дългото забавяне на масовите протести беше, че предвид последиците от кризата имаше надежда за демокрацията, имаше вяра, че политическата система може да заработи, че тя може да държи отговорни онези, които предизвикаха кризата, и бързо да поправи икономическата сис-

тема. Но години след спукването на балона стана ясно, че нашата политическа система се е провалила – точно както не успя да предотврати кризата – да възпре нарастващото неравенство, да защити хората на дъното, да попречи на корпоративните злоупотреби. Точно тогава протестиращите излязоха на улицата.

Американците, европейците и хората от другите демокрации по света са много горди със своите демократични институции. Но протестиращите поставиха въпроса дали има *реална* демокрация. Реалната демокрация е нещо повече от правото да гласуваш веднъж на всеки две или четири години. Възможностите за избор трябва да бъдат смислени. Политиците трябва да чуят гласа на гражданите си. Но все повече изглежда – и това важи особено за САЩ, – че политическата система е по-близка до принципа „един долар, един глас“, отколкото до „един човек, един глас“. Вместо да коригира провалите на пазара, политическата система ги засилваше.

Политиците произнасяха речи за това какво се случва с нашите ценности и с нашето общество, но назначаваха в правителството главни изпълнителни директори и други висши служители на корпорации, които бяха начело на финансовия сектор, когато системата се сриваше бързо. Не би трябвало да очакваме архитектите на нефункциониращата система да я построят отново така, че тя да заработи и по-специално – да заработи за повечето хора. Онези хора (назначените) не успяха да направят това.

Провалите в политическата и в икономическата теория са свързани и взаимно се подсилват. Политическата система, където вотът на богатите е с по-голяма тежест, осигурява широка възможност за създаването на закони и регулации – и тяхното прилагане – по начин, който не само не защитава обикновените хора от богатите, но допълнително облагодетелства вторите за сметка на останалата част от обществото.

Това довежда до една от централните тези в тази книга: докато е възможно да действат базови икономически сили, политическата идеология създава пазара, и то по начини, които дават предимство на върхушката за сметка на всички останали. Всяка икономическа система трябва да има

правила и регулации; тя трябва да действа в съответствие с правната рамка. Има много различни правни рамки и всяка от тях има последици за разпределението, а също и за растежа, ефективността и стабилността. Икономическият елит настоява за създаването на рамка, която да му носи облаги на чужд гръб, но икономическата система е тази, която не е нито ефективна, нито справедлива. Аз обяснявам как неравенството се отразява върху всяко важно решение, което вземаме като нация – от бюджета до паричната ни политика, дори върху правораздавателната ни система, – и посочвам как тези решения спомагат да се увековечи и изостри неравенството.¹³

При условие че политическата система е толкова чувствителна към интересите на парите, нарастващото икономическо неравенство води до нарастващ дисбаланс в политиката – и създава порочна връзка между политиката и икономиката. А двете заедно формират и в същото време са продукт на обществените сили – социалните норми и институции, – които още повече засилват това растящо неравенство.

КЪМ КАКВО СЕ СТРЕМЯТ И КАКВО ПОСТИГАТ ПРОТЕСТИРАЩИТЕ

Протестиращите – може би повече, отколкото мнозинството политици – схванаха какво се случва. От една страна, те искат толкова малко – шанс да използват своите умения, правото на достойна работа и заплащане, по-справедлива икономика и общество, което зачита достойнството им. В Европа и в САЩ техните искания не са революционни, а еволюционни. От друга страна, те искат много: демокрация, където хората, а не доларите имат значение, и пазарна икономика, която дава онова, което се очаква от нея. Двете искания са свързани: както видяхме, свободните пазари не функционират добре. За да работят пазарите така, както се очаква, трябва да има подходящо регулиране от страна на държавата. Но за да стане

това, трябва да имаме демокрация, която отразява общите, а не специфичните интереси на тези на върха.

Протестиращите биваха критикувани, че нямат програма, но тази критика пропуска смисъла на протестните движения. Те са израз на безпокойство относно политическата система дори и в страните, където съществува електорален процес. Може да се каже, че протестните движения бият тревога.

В някои отношения протестиращите вече постигнаха много: научните институти, държавните агенции и медиите потвърдиха техните изявления – не само провалите на пазарната система, но и високото и *неоправдано* ниво на неравенство. Изразът „Ние сме 99-те процента“ навлезе в общественото съзнание. Никой не може да бъде сигурен до какво ще доведат движенията. Но можем да бъдем сигурни за едно – тези млади протестиращи вече промениха обществения дебат, както и съзнанието на обикновените хора и на политиците.

ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

През седмиците, последвали протестните движения в Тунис и Египет, аз написах (в първоначалната чернова на моята статия за „Венити Феър“):

Когато се вгледаме в плама на хората по улиците, мисълта, която ни връхлита, е: Кога това ще достигне Америка? В много отношения нашата собствена страна е заприличала на тези отдалечни, неспокойни места. По-специално това е нещото, което ограничава, спъва развитието, наложено върху почти всичко от миниатюрната група хора на върха – най-богатия един процент от населението.

Такова беше настроението само няколко месеца преди протестите да достигнат бреговете на тази страна*.

* Има се предвид Америка. – Б.пр.